

CİHAN HARBİ YILLARINDA ALMANYA'DA OSMANLI YETİMLERİ MAVİ KEP VE PELERİN

NAZAN MAKSUDYAN

314 kişilik bir yetim grubu Nisan 1917 sonunda Sirkeci'den askeri bir trene bindirilir ve on günde Berlin'e ulaşır – aynı mesafeyi üç günde kat eden Balkanzug masraflı bulunmuştur. Farklı şehirlerdeki görevlerine gitmeden evvel Berlin'de belediye meclisine ait binalarda misafir edilirler. Varışlarından kısa bir süre sonra, Koppenplatz'daki Grundschule avlusunda Harbiye, Ticaret ve Ziraat nazırlıklarından temsilciler ve büyükelçilikten Tahir Bey'in huzuruna çıkarlar. Hepsine Avrupai kesimli mavi pelerinler ve biraz fesi andıran mavi kepler giydirilmiştir.

Ahmed Talib 1901 yılında İstanbul'da doğar. Üç yaşında annesini kaybeder, öksüz kalır. Kısa sürede babası yeniden evlenir, ancak Ahmed bu durumdan hiç memnun olmaz, durmadan ağabeyine analığından yakınır. Savaş yıllarında ailenin ekonomik durumu fena sayılmaz. Babasının Kadıköy'de bir lostra dükkânı vardır, ayrıca selâclik (buzculuk) yapmaktadır. Cihan Harbi'nin patlamasıyla ailenin kaderi

değişir. Baba önce silah altına alınır, ertesi sene Gelibolu'da şehit düşer. Evlâd-ı şühedadan sayılan devletin şehit çocuklarına sağladığı öncelik hakkından yararlanarak Ahmed Talib Kadıköy Darüleytami'na kabul edilir. Mevcudu bini bulan büyük yetimhanede, yaşı büyük olduğu için zanaat kısmına alınır, ayakkabıcılık öğrenir. 1917 başlarında darüleytamlardan Almanya'ya talebe gönderileceğini

duyunca derhal gönüllü olur. Nisan sonunda Berlin'e ulaşacak olan 314 kişilik 'zanaat çıraqları' kafilesi içinde 16 yaşındaki Ahmed de vardır. Önce Frankfurt am Oder'e, oradan da Fürstenwalde'ye gidecek, ustası Albert Pöthke yanında ayakkabıcılığa devam edecek, Almancasını ilerletecek, kalfa olacak, usta olacak, evlenecek, çoluğa çocuğa karışacak ve yaşamına bu küçük şehirde devam edecektir.¹

Avrupai kesimli mavi pelerinler ve fesi andıran mavi kepler giydirilmiş yetimler Almanya'da.

Berliner Tageblatt
06.05.1917.

Ancak kendisiyle birlikte gelen diğer 313 kişinin, birkaç ay sonra varacak olan 200 madenci çırağının, henüz yerleşmeden geri dönüş yoluna dizilmek durumunda kalan 150 kadar ziraat çırağının talihi bu kadar açık olmayacaktı. Hepsi de Enver Paşa'nın ön ayak olmasıyla Darüleytam Müdüriyeti ve Maarif Nezareti'nin pek de yeterli sayılamayacak hazırlıkları neticesinde apar topar yollanmış, ancak ne çocuklar ne de Alman ustalar bu denizaşırı çıraklık serüveninden memnun kalmıştı. Bu yazıda Darüleytam talebelerinin Almanya'ya yollanmasının ardında yatan nedenleri, bu büyük çaplı sevkîyatın detaylarını ve çocukların Almanya'da yaşadığı zorlukları ve sorunları tartışacağım.

YETİMLER YOLA ÇIKIYOR

1916'nın sonlarında Enver Paşa, Alman askeri ataşesine hükümetin 12 ila 18 yaşlarında 5 ila 10 bin erkek yetimi Almanya'ya göndermeye istekli olduğunu bildirdi.² Bu çocuklar, el sanatları, madencilik ve ormancılık ve sütçülük de dâhil olmak üzere ziraat alanlarında çırak olacaktı.³ Harbiye nazırını böyle bir planı hayata geçirmeye sevk eden, sayıları günden güne artmasına rağmen barındırdıkları 10 binin üstünde yetimin masraflarını karşılamakta zorlanan darüleytamların durumu⁴ ve ardı arkası kesilmeyen yeni kabul başvurularıydı.⁵ Barındırılması, bakımı, beslenmesi, eğitimi bir külfet gibi görülmeye başlayan yetimleri Almanya'ya göndermenin hükümeti rahatlatacağı düşünülmüştü. Proje, evlatlık verme akitlerine (*tebenni*)⁶ benziyordu. Zor durumdaki devlet baba, hanesindeki üretken hale getiremediği "fazla nüfusu" durumu daha iyi bir ailenin yanına gönderecekti.

Türk dostu gazeteci Ernst Jäckh'in başında olduğu *Deutsch-Türkische Vereinigung*, (DTV, Alman-Türk Derneği), Enver'in önerisini hayata geçirmeye niyetliydi. Ancak Alman dışişleri, fikrin tutarlılığını binlerce değil de birkaç yüz yetimle tartmaya karar verdi.⁷ Alman Ticaret ve Sanayi Odaları kendilerine bağlı ustalarla temasa geçerek zanaat çıraklarının

Türk dostu gazeteci Ernst Jäckh'in başında olduğu *Deutsch-Türkische Vereinigung*, Enver'in önerisini hayata geçirmeye niyetliydi. Resimde Jäckh 14 Mart 1909'da balonla yükselirken.

Madenci çırakların hiçbirinin madenlerde çalışacaklarına dair en ufak bir fikri yoktu. Bir ustanın yanında sanat öğreneceklerini zannediyorlardı. Breslau'daki kömür madenindeki Osmanlı yetimleri hakkında ayrıntılı ve çok negatif bir rapor hazırlanmıştı. Çocuklar birlikte çalıştıkları diğer çıraklara çok kaba davranıyor, yapmaları istenen görevleri yerine getirmiyor ve canları isteyince madenden çıkıveriyorlardı.

hangi şehirlerde, kimin yanına yerleştirilebileceğine dair detaylı bir liste hazırladı. İlk olarak 300 civarında çırak gönderilmesi düşünülmüştü. Maarif Nezareti ve Darüleytam yönetimi, bu ilk grubu gönüllüler arasından, İstanbul yetimhanelerinden seçti. 7 yaşındaki minik İbrahim dışında, çoğu 14-16 yaşlarında oğlanlardı.⁸ Almanya'ya gidecek yetimler için Darüleytam Nezareti de hazırlık yapmış, özel pasaport hazırlanmıştı.⁹ Bu pasaportlarda çırakların kimlik bilgilerinin yanı sıra, pasaportun içerisinde çırağın ustası tarafından 3 ayda bir dolduracağı ve çocuk hakkındaki görüşlerinin yazıldığı bölümler de bulunmaktaydı.¹⁰ Bir anlamda pasaportlardan öğrenenin mesleki ve ilmi gelişimini takip edebilmek mümkündü. [fotoğraf pasaport]

314 kişilik grup Nisan 1917 sonunda Sirkeci'den askeri bir trene bindirilir ve on günde Berlin'e ulaşır — aynı mesafeyi üç günde kat eden *Balkanzug* (Balkan Sürat Katarı) masraflı bulunmuştur.¹¹ Farklı şehirlerdeki görevlerine gitmeden evvel Berlin'de

belediye meclisine ait binalarda (Sophienstraße 34) misafir edilirler. Varışlarından kısa bir süre sonra, Koppenplatz'daki Grundschule avlusunda Harbiye, Ticaret ve Ziraat nazırlıklarından temsilciler ve büyükelçilikten Tahir Bey'in huzuruna çıkarlar. Hepsine Avrupalı kesimli mavi pelerinler ve biraz fesi andıran mavi kepler giydirilmiştir. Aynı gün çekilen fotoğrafları eşliğinde *Berliner Tageblatt*'a konu olurlar.¹² [fotoğraf lehringel] Alman ve Osmanlı arşivlerinde çıraklarla ilgili tüm belgeler, çocukların ismi esas alındığında Müslüman/Türk çocukların gönderildiğine işaret ediyor. Ancak, söz konusu gazete makalesinde, yetimlerin "çeşitli etnik gruplara (*Völkerstämmen*) dâhil olduğu" yazılmıştı. Fotoğrafa dayanarak, muhabir "aralarında Ermenilerin ve Yahudileri beyaz yüzlerini, Anadolu tipleri ve ayrıca Arapları ve zencileri görebilirsiniz," diyordu. Ardından DTV tarafından ayarlanan Augsburg, Breslau, Bromberg, Dusseldorf, Frankfurt a. Oder, Mannheim, Oldenburg, Schwerin, Weimar ve Ulm şehirlerindeki ustalarının yanına gönderilirler. Geri dö-

nüş yolculuğu hariç tüm masrafları Ticaret ve Sanayi Odaları ve ustaları tarafından karşılanacaktır.

Madenlerde çıraklık yapmak üzere 200 çocuktan oluşan yeni bir grup, ilk grubun aksine, Anadolu'daki yetimhanelerden toplanır. Maraş, Antep, Kilis, Ankara, Söğüt, Niğde, Konya, Bursa, Manisa, Karahisar ve Edirne'den gelmişlerdir. Bu çocukların kimisinin yolculuğu, yirmi gün Anadolu katarında, on gün de Berlin treninde, toplam bir ayı bulur, neticede Haziran 1917'de Berlin'e ulaşırlar.¹³ Çalışacakları madenlere gönderilmeden önce Berlin'de bir handa (Gastwirtes Gustavos, Hasenheide 52/53) misafir edilirler. Onlar için de DTV'den Dr. Russack

takılır ve daha uzun sürer. Alman Ziraat Odası, Mayıs 1917'de 500 ziraat çıraklık pozisyonu açabildiğini DTV'ye bildirir. Bunun üzerine Darüleytam Nezareti çok sayıda vilayetten yetim toplayıp İstanbul'a getirir. Almanya'ya gönderilmeden önce İstanbul şubelerinde kalırlar.¹⁵ Fakat nedense çocukların hal ve tavırları beğenilmemiş, şımarık, kimi zaman da uygunsuz bulunmuştur. Çocuklarda gözlenen davranış bozuklukları nedeniyle İstanbul darüleytamlarındaki çocukların da terbiyeleri bozulacak endişesiyle bu çocukların bir an önce gönderilmeleri istenir.¹⁶ Ancak bu sefer de DTV daha ince eleyip sık dokumaya karar vermiş ve gönderilecek çocukların detaylı listesini talep etmiştir. Eylüldeki toplantısında,

tarafının kabul etmesinin ardında, Malte Fuhrmann'ın "yarı-sömürgeci zihniyet" tabiri ettiği, Osmanlı nüfusu üzerinde etkili olma arzusu yatıyordu. Alman dilini ve kültürünü tanıyan ve bunlara gıpta eden bir kuşak yaratma imkânı, kolay başarılacak bir hedef olmamakla birlikte, orta vadede çok önemliydi.²⁰ Osmanlı talebeleri ve çırakların Almanya'da eğitimini teşvik eden DTV, "en iyi ailelerin oğul ve kızlarına"²¹ (*Söhne und Töchter der besten Familien des Landes*) ve "en iyi zihinlere"²² (*besten Köpfe*) erişeceklerini umuyordu. Ancak Osmanlı tarafında durum farklıydı. Onlar için nitelikten çok nicelik önem taşıyordu. Darüleytam Nezareti'nin ve keza hükümetin esas niyeti olabildiğince fazla yetimin masrafından kurtulmaktı. Almanya'yla ilişkileri sağlamlaştırmak ya da iyi teknik eleman yetiştirmek gibi niyetler de makul görünüyordu, ancak gönderilen yetimlerin nitelikleri konusundaki umursamazlık bu olasılıkları gündemden düşürüyordu. En iyi, en başarılı çocukları göndermek gibi bir kaygı olmadığı gibi, Maarif Nezareti'nin hazırladığı ziraat çırakları listesinde iki yıl üst üste sınıflarını geçemeyen en başarısız Darüleytam talebeleri de vardı.²³

Alman Ticaret ve Sanayi Odaları hangi şehirlerde ve hangi alanlarda çırak ihtiyacı olduğuna dair detaylı raporlar hazırlarken, Osmanlı tarafı sadece tablonun sonundaki sayıya göz gezdirip belli sayıda çocuğu göndermeye odaklanmıştı. Çırakların seçimi konusundaki dikkatsizlik ve intizamsızlık Alman ustalar ve ticaret odalarından gelen ilk raporlarda derhal şikâyet konusu oldu.²⁴ Çocuklar önceden aldıkları eğitim ve/veya ilgilere bakılmaksızın seçilmiş, neticede birçok usta öğrettiği zanaat hakkında en ufak bir bilgisi olmayan, beceriksiz ve hoşnutsuz çıraklarla baş başa kalmıştı. Sırf bu sebepten sayısız yer değiştirme veya geri gönderme vakası yaşanmıştı. Osmanlı ayağının organizasyon konusundaki diğer bir zaafı, yetimleri ciddi bir tıbbi ve bilimsel taramaya tabi tutmadan göndermesiydi. Sağlık problemleri, yaşlarının küçüklüğü ve daha önceki

Mehmed oğlu Yusuf Efendi'nin pasaportu.

ve dışışlerinden Dr. Söhring'in katılımıyla benzer bir 'hoş geldiniz seremonisi' düzenlenir. Ardından her biri kendi maden bölgesine gönderilir. Dortmund ve Bonn civarındaki Ren-Vestfalya madenleri, Saarbrücken ile Halle ve Clausthal madenlerinde yaklaşık olarak eşit sayıda çocuk çalışacaktır. Ayrıca küçük bir kısmı Yukarı Silezya'da (Wroclaw Madencilik İdaresi) görevlidir. Çocukların çoğu metal (demir, çinko, kurşun, bakır) ve kömür madenlerinde çalışır. Çok azı ise linyit ve çimento üretimindedir.¹⁴

Ziraat çıraklarından oluşan üçüncü grubun gönderilmesi, Alman tarafında hissedilmeye başlayan rahatsızlıklar yüzünden daha fazla engele

yollanması planlanan 500 yetimden sadece yüzünün kırsal kökenli olduğunu gören DTV idarecileri, listenin revize edilmesini talep eder.¹⁷ Bunun üzerine, İttihad ve Terakki'nin liderlerinden ve Talat Paşa Hükümeti'nin Maarif Nazırı Dr. Nazım, yeniden bir seçim yapacağını ve bu sefer "şehirli yetimleri" değil (*Waisenkinde aus der Stadt*) "Anadolulu köylü çocuklarını" (*anatolische Bauernsöhne*) göndereceğini vaat eder.¹⁸ Nihayetinde ancak 150 kadar çocuğun gönderilmesi 1918 ortasına kadar sarkmıştır.¹⁹

BÜYÜK UMUTLAR SÖNERKEN

Böylesi ciddi bir hazırlık ve maddi kaynak gerektiren bir projeyi Alman

çıraklık deneyimlerinin tutarsızlığı yüzünden ilk iki ay içinde yetimlerin yüzde 25'i geri gönderilmiş ve böylece "uygunsuz unsurlar temizlenmiş"ti (den ungeeigneten Elementen gründlich aufzuräumen).²⁵ Kaçanlar ve kaybolanlarla birlikte, 1918 sonunda yetimlerin sayısı % 40 oranında azalmıştı. Maden çıraklarından geriye 140, zanaat çıraklarından ise 181 kişi kalmıştı.²⁶ 1918 Mayıs'ında kaleme alınan Talebe-i Osmaniye Müfettişliği'nin ilk raporuna göre çeşitli sebeplerle Darüleytam öğrencilerinin firarları söz konusu olmuştur. Rapora göre bu kaçışlarda yanlış meslek seçimi, memleket özlemi, mizaç uyumsuzluğu, elebaşılar (öğrenciler içerisinde kötü işlerde önyak olanların diğer sakin öğrencilere olumsuz etkisi) sebatsızlık, kibir ve gurur gibi faktörler etkili olmuştur.²⁷

Ustaların diğer bir şikâyeti Osmanlı tarafının çıraklık standartlarına riayet etmemesinden kaynaklanıyordu. Ticaret Odası ve Osmanlı şehbenderlik temsilcisi arasında imzalanan çıraklık mukavelesine göre, çocuklar üç yıl bilabedel çalışacaktı (ancak dördüncü yıl maaşlı olarak kalfalık yapabileceklerdi).²⁸ Bunun karşılığında ustaları yatacak yer, yemek ve iş kıyafeti (iç çamaşırı hariç) sağlayacaktı. Çocukların büyük çoğunluğunun ayakkabı ve iç çamaşırı eksikleri uzun süre sorun olmuştu.²⁹ Ticaret odaları, çırakların iki çift kıyafet ve yeterince iç çamaşırı getireceğine dair DTV'den onay almıştı. Hâlbuki ustaları çocuklar vardıkları esnada üst başlarının içler acısı olduğundan yakınıyordu. Ustalar bu eksikleri karşılamak için 100 mark civarında harcama yapmak durumunda kalmıştı, zira çocukların sokaklarda bu şekilde dolaşmasına izin veremezlerdi.³⁰ Ardından masraflarını tazmin etmek için Alman dışişlerine başvurmuş ve Osmanlı tarafının hatalarının ceremesini çekmeyeceklerini belirtmişlerdi.³¹

Almanya'ya gitmeye gönüllü olan yetimlerin hayalleri çok daha somut olsa gerekti. Darüleytamlardaki kalabalıktan, izdihamdan, açlıktan kurtulacaklarını, büyük Alman ülkesinde

daha iyi koşullarda yaşayacaklarını varsayıyorlardı. Birçoğu fabrika işçisi olacağını, kalifiye elemanlar gibi iyi bir maaşla çalışacağını hayal ediyordu. Öte yandan, Osmanlı yetkililerinin bu yetim çocuklara iyi imkânlar sunulması ya da yetenekleriyle uygun alanlarda yetiştirilmeleri gibi bir önkoşulu olmadığı açıktır. İşkolunun zorluğu ya da çalışma şartlarının çetinliği göz önünde tutulmadan, 'devlet malı' muamelesi yapılan yetimler neredeyse 'eti senin kemiği benim' mantığıyla DTV'ye teslim edilmişti.

Çocukların daha önceden bildikleri ya da ilgili oldukları sanatlarda eğitilememesi sık rastlanan bir sorundu. Aldıkları çıraklık eğitiminden mutlu olmayan çocuklar itaatsizlik

Çırakların bilgisizliği ustalar için de büyük sorun teşkil ediyordu. Örneğin, zanaat çıraklarıyla ilgili ulaşan ilk şikâyetlerden biri çocukların maaş ve boş zaman talep etmesiydi – ki her iki istek de Alman çıraklık standartlarına aykırıydı.³⁴

Madenci çıraklarının durumu ise daha da vahimdi. Neredeyse hiçbirinin madenlerde çalışacaklarına dair en ufak bir fikri yoktu. Bir ustanın yanında sanat öğreneceklerini zannediyorlardı. Breslau'daki kömür madenindeki Osmanlı yetimleri hakkında ayrıntılı ve çok negatif bir rapor hazırlanmıştı. Çocuklar birlikte çalıştıkları diğer çıraklara çok kaba davranıyor, yapmaları istenen görevleri yerine getirmiyor ve canları iste-

ediyor ya da kaçıyordu. Örneğin, İstanbul Darüleytamı tornacı çıraklarından Mazhar ve Mustafa Osman, 2 yıllık deneyimlerine karşın Fürstenwalde'ye madende çalışmaya gönderilmiş olmaktan mutsuzdu. Ticaret ve Sanayi Odası, kendi alanlarında çıraklık bulmanın mümkün olmadığını söyleyince kaçmışlardı.³² 1917'de Almanya'daki öğrencileri tefişe giden Muslihiddin Adil Bey, çoğu çırağın görecekleleri eğitim hakkında hakiki bir bilgiye sahip olmadan gelmelerinden yakınmıştı. Birçoğu nasıl bir çıraklık işine gittiğini, eğitimin süresini, hangi şehirde, hangi koşullarda yaşayacağını bilmeden gelmişti. DTV yöneticileri gibi o da bu bilinçsiz yerleştirmeyi eleştirmişti.³³

yince madenden çıkıyorlardı.³⁵ Rammelsberg'deki madenden gelen rapora göre çıraklar işten kaçmakla kalmıyor, aynı zamanda da yapılan işe en ufak bir ilgi göstermiyordu.³⁶

Goslar/Harz madenlerindeki çocuklar, Almanca öğrenmeleri hızlansın ve diğer çıraklarla kaynaşsınlar diye Alman çıraklarla aynı yatakhane konmuştu. Ancak ardı arkası kesilmeyen kavga dövüş neticesinde çocukların ne çalışma ne de dinlenme saatlerinde bir araya gelmesi için elden gelenin yapılmasına karar verilmişti.³⁷ Çocukların isyankâr davrandığı birçok durumda bir elebaşı olduğu fark edilmişti. Örneğin, 14 Osmanlı yetiminin çalıştığı Oberhar-

Yetimlerden beşi Berlin Friedrichstraße'de başıboş dolaşırken bulunmuş ve DTV tarafından görev yerlerine geri gönderilmişti, ancak diğer üçünün neredede olduğuna dair bir bilgi yoktu.

zer madeninde, diğerlerini "tehdit ve kötü muameleyle" (*Drohungen und Misshandlungen*) çalışmaktan alıko-
yanın "zenci Mehmed Tevfik" olduğu
söyleniyordu.³⁸ Çocukların itaatsiz
ve asi davranması kimi raporlarda
sömürgeci bir bakış açısıyla 'yaba-
nilik' şeklinde de yorumlanmıştı.
Dr. Russack'a göre ustaların düzenli
çalışma, disiplin, itaat gibi temel iş
etiği prensiplerini Osmanlı yetimle-
rine öğretmeleri zaman alacaktı, zira
bunlar medeniyetin içine doğmuş Al-

dığı Charité Hastanesi'nde hayatını
kaybetmiş, bir diğerinin apandisiti
patlamış ve ölmüştü.⁴²

Sadece madenlerde daha zor koşul-
larda yaşayan çocuklar değil, usta-
larının hanelerinde zanaat çıraklığı
yapan Osmanlı yetimleri de zaman
zaman bunalıyordu. En büyük sorun
yemektir. Çocuklar pişirilen öğünlerde
domuz eti olup olmadığı konusunda
çoğunlukla şüpheye düşüyor, önleri-
ne gelen "koyu renkli çorba" neden

denemişti. Rüdersdorf madeninde
çalışmaya başlayan on madenci çı-
rağından sekizi, kısa bir süre çalıştı-
ktan sonra kaçmıştı. Beş tanesi Berlin
Friedrichstraße'de başıboş dolaşırken
bulunmuş ve DTV tarafından görev
yerlerine geri gönderilmişti, ancak
diğer üçünün nerede olduğuna dair
bir bilgi yoktu.⁴⁷ Kimi daha az mace-
racı olanlar doğrudan şehbenderliğe
gidip çeşitli şikâyetlerini sıralayarak
yurda geri dönmek istiyordu.⁴⁸ An-
cak işlerini bırakıp büyük şehirlerde,
özellikle Berlin'de *takılan* çocukla-
rın bütün zamanlarını kahve köşe-
lerinde serserilikle ve sefalet içinde
geçirdiği yazılıp çiziliyordu.⁴⁹ Doğru
dürüst Almanca bile öğrenmemişler,
sefahat âlemi içinde ahlaki değerle-
rini yitirmişler, zührevi hastalıklara
yakalanmışlardı.

ANASIZ, BABASIZ, VATANSIZ

Savaş Almanların ve Osmanlıların
umduğu gibi İttifak Devletleri'nin
zaferiyle sonuçlanmamıştı. İttihatçı
liderler ortadan kaybolurken, DTV
Almanya'daki yetimlerle ilgili ne ya-
pacağına bir müddet karar vereme-
mişti. Ancak 1919 ortalarında Osman-
lı uyrukluları geri götürecek *Akdeniz*
ve *Gülcemal* vapurlarına, askerler,
diplomatik görevliler ve talebelerle
birlikte onların da binmesine karar
verilmişti.⁵⁰ Ahmed Talib Osmanlı
uyrukların geri çağrıldığını duymuş,
ancak işinden ve hayatından mem-
nun olduğu için gitmek istememişti.
Üstelik bu sıralarda kendi gibi yetim
olan Anna Höhnöw'la nişanlanmıştı.
Birkaç yıl sonra evlenmek istedikle-
rinde işler biraz karışmıştı. Ahmed'in
doğum belgesine ihtiyaç duymuş-
lardı. Belgeyi konsolosluktan temin
etmek mümkündü, ancak Ahmed
İstiklal Harbi'nde savaşmadığı gerek-
çesiyle yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin
çıkardığı 1312 sayılı Kanun'a göre va-
tandaşıktan atılmıştı. Henüz Alman
vatandaşı da olmadığı için *heimatlos*
statüsündeydi. Savaş Ahmed Talib'i
yetim bırakmış, Osmanlı yönetimi
başından savmış, Cumhuriyet rejimi
vatansız yapmıştı.

Ahmed Talib her şeye rağmen mut-
lu ve istisnai bir örnekti. Onun dı-

Rüdersdorf
madeninde
çalışmaya
başlayan
on madenci
çırağından
sekizi, kısa bir
süre çalıştıktan
sonra kaçmıştı.

man çırakların aksine "doğa çocuk-
larıydı" (*Naturkinder*).³⁹ Oryantalist
önyargılarla, Doğu'dan gelen yetim-
lerin medeni davranış kalıplarından
ve çalışma disiplininden bihaber ol-
duğu varsayılmıştı.

Daha iyi niyetli yöneticiler, çocuk-
ların tembelliğini ve umursamaz-
lığını hayal kırıklığına bağlıyordu.
Yetimlerin çoğu Alman fabrikaların-
da işçi olup, yüksek maaş alacakları
hayaliyle gelmişti, şimdi madende
taş taşımak güçlerine gidiyordu.⁴⁰
Örneğin, Frankleben madenlerinde
çalışan Necdet, Hüseyin ve Süley-
man yaptıkları tek işin taş taşımak
olduğundan ve kıyafetleri çok ince
olduğu için durmadan hastalandık-
larından yakınmıştı.⁴¹ Madenlerde
çıraklık yapanların ciddi hayati tehli-
keler atlattığı (ya da atlatamadığı) da
oluyordu. Bir çocuk Oppeln madeni
yakınındaki bir gölde boğulmuş, bir
diğeri akciğer rahatsızlığıyla kaldırıl-

yapılmış bilemiyorlardı.⁴³ Bazı ço-
cuklar günde sadece bir öğün yedik-
lerinden yakınıyordu.⁴⁴ Şikâyetlerini
DTV'ye ilettiklerinde kimi çocuklar
"o zaman sizi geri gönderelim de as-
kere alsınlar" diye tehdit edilmişti.
Madalyonun diğer yanında 'misafir
edenlerin' çektiği sıkıntılar vardı.
Kendi durumları da çok parlak ol-
mayan Alman ustalar, savaş koşulla-
rında Türk çocuklarını arzu ettikleri
şekilde beslemenin zorluğundan ya-
kınıyordu. Çocuklar daha ucuz ve ko-
lay bulunan domuz etini ve sosisini
yemeyi reddediyor, öte yandan çok
daha pahalı ve kıt olan pirinç, şeker
ve ekmekten fazlaca tüketiyordu.⁴⁵
Almanya'daki hayatlarına dair diğer
bir şikâyetleri tuvaletlerdi. Çocuklar
taharet musluğu bulunmamasından
rahatsızlık duyuyordu.⁴⁶

İşlerin umdukları gibi gitmediği-
ni düşünen kimi çocuklar büyük
şehirlerde farklı fırsatlar aramayı

şında Almanya'ya gönderilen yetim çocuklarla ilgili son derece karanlık ve kötümser bir tablo çizmek durumunda kaldım. Zira devlet arşivleri bize çoğunlukla kavgaları, ölümleri, şikâyetleri gösterirken, mutlulukları, başarıları, yolunda giden işleri kaydetmiyor —hoş, mutluluğumuzu ne münasebet devletle paylaşalım!

Kaynakların sınırları bir yana, projenin Osmanlı tarafı için gerçek anlamda bir *külhetten kurtulma* mahiyeti taşıdığı açık görünüyor. Böylesi uzun mesafeli ve geniş çaplı bir sevkıyatın bu boyutta bir organizasyon eksik-

liğiyle yapılmış olması, yetimlerin Almanya'daki yaşam koşulları konusunda büyük bir kaygı duyulmadığı, çocukların gönderilmiş olmak için gönderildiğini düşündürüyor. Enver Paşa'nın F. Scott Fitzgerald'ın aynı adlı romanındaki efsanevi karakteri Muhteşem Gatsby'yi hatırlatan fazla iyimser, hayalperest ve vizyoner projeleri bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde, nasıl olur da yetim çocuklardan *haydalanmanın* bir yolunu bulamaz sorusu yöneltilebilir.⁵¹ Bu noktada yeniden evlatlık verme mantığını hatırlamakta fayda var. Osmanlı darüleytamlarında "boğaz

tokluğuna" çalışan hatırı sayılır miktarda işgücü bulunuyordu, ancak çocukların ürettikleri, tükettiklerini karşılayacak boyutta değildi. Yetimleri bütün masraflarını üstlenmeyi kabul eden Alman tarafına teslim etmek, çok sayıda "boğazın azalması", dolayısıyla eldeki kaynakların daha fazla üretim yapılmamasına karşı çöğalması demek olacaktı.

DİPNOTLAR

- Börte Sagaster, *Achmed Talib: Stationen des Lebens eines türkischen Schuhmachermeisters in Deutschland von 1917 – 1983*, Köln, Onel Verlag, 1997.
- Mustafa Gencer, *Nationale Bildungspolitik, Modernisierung und kulturelle Interaktion: Deutsch-türkische Beziehungen (1908-1918)*, Münster, LiT, 2002, 268-269.
- Safiye Kırbaç, "Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'ya Gönderilen Darü-leytam Öğrencileri", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kırmızı-Beyaz Yayınları, 2003, 87-104.
- Nezaretin 1917 ortasında hazırladığı tabloya göre toplam mevcut 10.870 olmuştu: BOA, MF.EYT., 7/51, 1/Tm/1333 (1.9.1917). Bütçe artırım talepleri de çoğunlukla karşılanamıyordu: BOA, İ.MMS., 198/1333-N-10, 06/N/1333 (19.07.1915); BOA, İ.MLU., 10/1334-S-34, 24/S/1334 (01.01.1916); BOA, MF.MKT., 1227/20, 19/Ş/1335 (09.06.1917).
- Örneğin, BOA, MF.MKT., 1215/63, 04/B/1334 (07.05.1916); BOA, DH. KMS., 38/3, 29/Ca/1334 (03.04.1916); BOA, MF.MKT., 1229/46, 24/Za/1335 (12.09.1917).
- Kadı sicillerindeki evlatlık verme kayıtları tebenni başlığı altında kaydediliyor, evlat edinme hukukunda boşluklar olmakla birlikte, yabancı hanelerinde yaşayan (ve çalışan) çocukların hukuki durumu bu şekilde netleştiriliyordu. Ülker Gürkan, "Evlat Edinme ve Beslemelerin Hukuki Durumu", *Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler*, editörler: Peter Benedict, Adnan Güriz, Ankara: Türk Kalkınma Vakfı Yayınları, 1974, 163-226.
- DTV, Jäckh ve Enver arasındaki ilişkiler hakkında daha detaylı bilgi için, Malte Fuhrmann, "Germany's Adventures in the Orient: A History of Ambivalent Semicolonial Entanglements", in *German Colonialism: Race, the Holocaust, and Postwar Germany*, Volker Max Langbehn, Mohammad Salama (editörler.), New York, Columbia University Press, 2011, 123-145.
- "Türkische Jugend in Berlin", *Berliner Tageblatt*, no. 216, 06.05.1917.
- Mehmet oğlu Yusuf Efendi'nin pasaport örneği: BOA, MF. EYT., 2/117, 8/Hz/1332 (21.06.1916).
- Nurdan Şafak, "Darüleytam'da Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, no. 2, 2013, 261-284.
- Hakan Aytekin, *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, Marmara Üniversitesi, Türkiye Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Dr. Hans Hermann Russack, "Die türkische Lehrlinge", in *Türkische Jugend in Deutschland: Jahresbericht der Schülerabteilung der Deutsch-Türkischen Vereinigung*, Berlin, Deutsch-Türkische Vereinigung e.V., 1918, 47-65.
- "Türkische Jugend in Berlin", *Berliner Tageblatt*, no. 216, 06.05.1917.
- "From die DTV to Dr. Söhring, Auswärtiges Amt, 13.Juni.1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- Russack, "Die türkische Lehrlinge", 54.
- BOA, MF.MKT., 1229/46, 24/Za/1335 (12.09.1917).
- BOA, MF.EYT., 7/ 57, 1/Ağ/1333 (1.10.1917). Safiye Kıranlı, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, İstanbul: İÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2005, 71.
- "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 17.Sept.1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- "30. Vorstandssitzung der DTV, am 29.Oktober.1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63064.
- "37. Vorstandssitzung der DTV am 3.August.1918, in der Deutschenbank, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63454.
- Fuhrmann, 135.
- "Türkische Schüler in deutschen Familien", *Tägliche Rundschau*, 3.Juli.1916.
- "Dr. Ryll, Quantität oder Qualität?: Kritische Bemerkungen zur dritten Schülerentsendung, 31. Juli 1918", Auswärtiges Amt Archives, R63065.
- BOA, MF.MKT., 1230/54, 20/Z/1335 (08.10.1917).
- "Report of Deutscher Handwerks- und Gewerbekammertag (E.V.): Unterbringung von jugendlichen Türken in deutschen Handwerksbetrieben, Hannover, 25.Juni.1917", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- Russack, "Die türkische Lehrlinge", 49.
- "Jahresbericht des Schülerheims, 1.Nov.1918", Auswärtiges Amt Archives, R 63065.
- BOA, MF.MKT., 1233/30, 1336/C/19 (01.04.1918).
- Az da olsa çıracılık eğitimi tamamlayanlar olmuştu. Osmanlı arşivinde çeviri ya da denklik amaçlı sunulmuş sertifika örnekleri bulmak mümkündür. BOA, MF.MKT., 1238/91, 05/N /1337 (04.06.1919).
- "28. Vorstandssitzung der Deutsch-Türkischen Vereinigung am 26.Juni.1917 in der Deutschenbank, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- "Report of Deutscher Handwerks- und Gewerbekammertag (E.V.): Unterbringung von jugendlichen Türken in deutschen Handwerksbetrieben, Hannover, 25.Juni.1917", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- "Letter from Reichsbekleidungsstelle an das Auswärtiges Amt, 27.Sept.1917", Auswärtiges Amt Archives, R 63063.
- "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 2. August 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- Muslihiddin Adil [Taylan], *Alman Hayat-ı İrfanı*, İstanbul, 1333 (1917), 229-231; "Avrupa'daki Talebemiz, Muslihiddin Adil Bey'le Mülakat", *Zaman*, no.116, 31 Temmuz 1918, 3.
- "Report of Deutscher Handwerks- und Gewerbekammertag (E.V.): Unterbringung von jugendlichen Türken in deutschen Handwerksbetrieben, Hannover, 25.Juni.1917", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- Russack, "Die türkischen Lehrlinge", 59.
- Russack, "Die türkischen Lehrlinge", 60.
- Russack, "Die türkischen Lehrlinge", 59-60.
- "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 20.Juli 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- Russack, "Die türkischen Lehrlinge", 61.
- Age.
- "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 17.Sept.1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 2. August 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- TUĞSAVALI Muammer, *Eine bittere Freundschaft: Erinnerung eines türkischen Jahrhundertzeugen*, Düsseldorf, Econ Verlag, 1985, 162-163.
- "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 20. Juli 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- "From Königliches Provinzialschulkollegium der Provinz Hannover, 25.Mai.1917", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- TUĞSAVALI, *Eine bittere Freundschaft*, 163-164.
- "Sitzung des Ausschusses für türkische Schüler und Lehrlinge der DTV, 20.Juli 1917, Berlin", Auswärtiges Amt Archives, R63063.
- Age.
- BOA, DH.İ.U.M., 19-16/1-28, 25/C/1339 (05.03.1921).
- "Almanya'dan gelen bir yolcunun naklettikleri", *Akşam*, 5 Aralık 1918.
- "Dank türkischer Untertanen an Deutschland", *Hamburger Fremdenblatt*, no. 113, 9 August 1919.
- Burada akla özellikle Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gelebilir. Yavuz Selim Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesi'nde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: "Ermeni" mi, "Türk" mü?", *Toplumsal Tarih*, no. 69, Eylül 1999, 46-55.